

ЗОВНІШНІ СИСТЕМИ ОЦІНЮВАННЯ РИЗИКОВАНOSTІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядаються зовнішні рейтингові комплексні системи оцінювання ризикованості банківської діяльності та дається детальний порівняльний аналіз цих систем з висновками про можливість їх практичного використання в Україні

Вступ. Останні роки ХХ століття характеризувались суттєвими змінами у міжнародних економічних відносинах, що були обумовлені подальшим укріпленням та розвитком господарських зв'язків, інтеграційними процесами, глобалізацією банківського бізнесу, розширенням функціональних меж діяльності комерційних банків.

Значний вплив на діяльність банківських установ справило впровадження інформаційних технологій, розширення комплексу банківських Інтернет-послуг, що дозволило створити ефективну систему розрахунково-касового обслуговування клієнтів, прискорити здійснення платежів, удосконалити процедури контролю за грошовими потоками.

Вищезазначені зміни призвели до концентрації ризиків у банківській діяльності і, відповідно, вимагали розробки нових методів оцінки кредитних, процентних, валютних, операційних та інших банківських ризиків, адекватних новим загрозам банківському бізнесу як на міжнародному, так і на національному рівні.

Постановка проблеми. Звертаючись до практики роботи національних наглядових органів

розвинутих країн з питань контролю за ризиками банківської діяльності, можемо сказати про дві взаємодоповнюючі одна одну системи:

– коли оцінка поточної банківської діяльності та притаманних їй ризиків здійснюється за допомогою системи внутрішніх рейтингів і групових порівнянь;

– коли оцінка поточної банківської діяльності та притаманних їй ризиків здійснюється за допомогою „систем раннього реагування”, побудованих на основі статистичних прогнозних моделей.

Викладення основного матеріалу дослідження. Слід відзначити, що застосовувані сьогодні різними країнами системи з оцінки та контролю за ризиками банківської діяльності (табл. 1) можна розділити на наступні види [1, с. 214]:

– системи рейтингової оцінки;

– системи дистанційного моніторингу (розрахунок фінансових коефіцієнтів та аналіз банків по групах);

– комплексні системи оцінки ризиків банківської діяльності;

– статистичні прогнозні моделі або “системи раннього реагування”.

Таблиця 1. Системи оцінки ризиків та раннього реагування в окремих країнах

Країна	Наглядний орган	Назва системи	Рік впровадження	Тип системи
Франція	Банківська комісія	ORAP (організація і зміцнення попереджувальних дій)	1997	Дистанційно рейтингова
		SAABA (статистичний метод для агрегованого аналізу)	1997	Раннього реагування (прогноз очікуваних збитків)
Німеччина	Федеральне відомство з контролю за банками	BAKIS (інформаційна система)	1997	Фінансових коефіцієнтів та аналізу окремих банків по групах
Італія	Банк Італії	PATROL	1993	Дистанційно рейтингова
Нідерланди	Банк Нідерландів	RAST (інструменти для оцінки ризиків)	1999	Комплексна система оцінки банківських ризиків
Великобританія	Відомство з фінансової політики	RATE (система оцінки ризику і міри нагляду)	1998	Комплексна система оцінки банківських ризиків
США	Три наглядових органа	CAMELS	1980	Визначення рейтингу на основі інспекційних перевірок на місцях

Розглянемо зазначені системи з оцінки та контролю за банківськими ризиками більш детально.

Отже, найпоширенішими та одними з найперших у світі виникли і почали застосовуватись системи рейтингової оцінки ризиків комерційних банків.

Прикладом такої системи є широко відома американська система CAMEL, яка є стандартизованою оцінкою фінансових інститутів. У 1997 році з причини значних змін у банківському бізнесі та під впливом загальноекономічних тенденцій вона зазнала змін і в результаті з'явився шостий компонент – “S”, що відображає чутливість банків до ризиків. Таким чином, рейтингова система отримала аббревіатуру CAMELS, кожний компонент якої розшифровується наступним чином:

C – адекватність капіталу;

A – якість активів;

M – якість менеджменту;

E – рівень доходності операцій;

L – рівень ліквідності;

S – чутливість до ризиків.

Кожний компонент рейтингової системи припускає здійснення аналізу декількох оціночних факторів, які безпосередньо впливають на той чи інший компонент. При цьому, окремі фактори повторюються в характеристиці декількох складових системи. Так, ступінь проблемності активів використовується при оцінці компонентів C та A.

Кількісна оцінка підсумкового рейтингу кожного компонента системи базується на 5-бальній шкалі. Рейтинг 1 пропонується найбільш стійким у фінансовому відношенні банкам, які не потребують підвищеної уваги та контролю зі сторони наглядових органів, а рейтинг 5 є самим низьким показником і свідчить про те, що банк знаходиться в критичному стані та вимагає значного контролю і прийняття відповідних заходів впливу зі сторони органів нагляду за банківською системою.

Слід також зазначити, що для оцінки надійності банківських холдингів Федеральна резервна система США

використовує методику BOPEC. Загальна оцінка фінансового стану банківського холдингу складається на основі рейтингу (від 1 – відмінно до 5 – незадовільно) за кожним компонентом:

- В – дочірні банки;
- О – дочірні небанківські організації;
- Р – материнська компанія;
- Е – загальний прибуток;
- С – загальний капітал.

Виокремлення в якості самостійних елементів загального прибутку та капіталу підкреслює особливу важливість саме цих аспектів фінансового стану кредитного інституту, які протидіють банківським ризикам. Слід відмітити, що в основі оцінки елементів системи BOPEC знаходяться підходи, котрі використовуються в CAMELS. Саме тому значне місце відводиться загальній оцінці якості менеджменту і управління банком, яка є сумарним значенням по холдингу в цілому. При цьому виставляються наступні рейтингові оцінки: S – задовільно, F – прийнятно, U – незадовільно [2, с. 54-55]. Отже, враховуючи час використання системи BOPEC (більше ніж 20 років), вважаємо, що доцільно було б використати елементи цієї системи для оцінки надійності банківських холдингів в Україні.

Зазначимо, що в 90-х рр. XX ст. Федеральною резервною системою були розроблені підходи до рейтингової оцінки філій американських банків, діючих за межами країни – CAMEO (1990), і рейтингової системи оцінки філій закордонних банків, функціонуючих на території США – ROCA (1995). Ці системи в цілому зберегли концепцію CAMELS. Разом з тим, існують й певні відмінності. Так, в системі CAMEO враховуються як кількісні (капітал, якість активів, дохідність), так і якісні (менеджмент, операції та внутрішній контроль) показники. Система ROCA більше орієнтована на ризики в діяльності філій закордонних банків і використовує наступні компоненти: менеджмент ризику (R), операційний контроль (O), відповідність діяльності фінансового інституту законодавству і наглядовим нормам (C), якість активів (A) [3, с. 101-102].

В останній час в розвинутих країнах отримали розповсюдження рейтингові системи оцінки ризиків дистанційного типу. Прообразом сучасних дистанційних рейтингових систем стала експертна система Федеральної корпорації страхування депозитів CAEL, підходи до якої були вдосконалені у грудні 1999 р. Система базується на основі аналізу 19 показників чотирьох основних груп з присвоєнням їм щоквартального рейтингу за бальною шкалою від 0,5 (найкращий рейтинг) до 5,5 (найгірший рейтинг). Кожний компонент системи CAEL характеризує відповідно капітал (Capital), активи (Asset), дохідність (Earning) та ліквідність (Liquidity). При оцінці ризиків всі аналізовані банки діляться на групи за розміром активів і розраховуються коефіцієнти за кожною з чотирьох груп. Зведений підсумковий рейтинг банку розраховується як зважений середній індикатор чотирьох компонентів системи CAEL. При цьому, перелік фінансових коефіцієнтів та їх важливість (частка в групі) занесені в комп'ютерну програму, що дозволяє всю процедуру розрахунку здійснювати в автоматичному режимі. Присвоєний рейтинг порівнюється з рейтингом CAMELS. І якщо рейтинг CAEL гірше, то банк піддається додатковому контролю зі сторони органів банківського регулювання та нагляду.

Слід відмітити, що дистанційні рейтингові системи як інструмент оцінки банківських ризиків почали застосовуватись і в європейських країнах (Італія, Франція). Так, у 1993 р. Банк Італії приступив до використання рейтингової системи PATROL, основними компонентами якої є:

- PATrimonio – достатність капіталу;
- Redditivita – дохідність;

- Rischiosita – кредитний ризик;
- Organizzazione – організація;
- Liquidita – ліквідність.

Кожний компонент, а також зведений рейтинг має оцінку від 1 (найкращий рейтинг) до 5 (найгірший рейтинг).

Банківська комісія Франції у 1997 р. впровадила рейтингову систему ORAP (організація і зміцнення попереджувальних заходів), головна ціль якої – виявлення існуючих проблем у банку на основі оцінки всіх компонентів ризиків, пов'язаних з його діяльністю. ORAP працює в рамках стандартизованого програмного комплексу на базі внутрішніх та зовнішніх джерел інформації з оцінкою 14 фінансових показників [1, с. 218-219].

Враховуючи вищевикладене, можемо сказати, що системи рейтингової оцінки ризиків є ефективним інструментом регулювання і нагляду за діяльністю комерційних банків та особливо корисні при оцінці різного роду проблем поточного фінансового стану банківської установи. Але, оскільки аналізовані показники відображають процеси, що вже склалися, а при їх розрахунку використовуються дані звітів, то рейтингова оцінка характеризує поточний стан справ у банку і минулу фінансову ситуацію. Тому, вважаємо, головний недолік рейтингових систем пов'язаний з неможливістю визначення потенційних проблем та прогнозування сценаріїв розвитку ризикової ситуації у майбутньому.

У кінці 80-х рр. XX ст. Федеральна резервна система США розробила систему дистанційного моніторингу комерційних банків з ціллю виявлення серед банківських установ країни найбільш проблемних. Система складається з набору таблиць, які допомагають розраховувати фінансові показники кожного банку. Банківські інститути, у яких в результаті такого розрахунку спостерігається погіршення показників у порівнянні з даними попередніх періодів чи встановленими граничними значеннями, стають об'єктом додаткової уваги з боку наглядових органів. Дана система оцінює 39 фінансових та 35 ринкових індикаторів, на основі яких стає можливим виявити найбільш значні для банку проблеми і розробити конкретні рекомендації з покращення його фінансового стану.

В Німеччині Федеральним відомством з контролю за банками та Бундесбанком в 1997 р. впроваджена інформаційна система дистанційного моніторингу BAKIS. Вона є загальною стандартизованою системою моніторингу банків, ціль якої – оперативний аналіз фінансової ситуації, виявлення тенденцій ризику кредитного ризику, ринкового ризику, ризику ліквідності. Крім того, ця система дозволяє здійснювати наукові дослідження основних тенденцій розвитку банківських груп та всієї банківської системи Німеччини.

Спеціальний програмний комплекс у щомісячному, квартальному, піврічному та річному режимах розраховує 47 показників, пов'язаних з ризиками банківської діяльності. У тому числі, 19 показників характеризують кредитний ризик, 16 оцінюють ринковий ризик, 2 – ризик ліквідності і 10 аналізують доходи та прибуток. Важливою особливістю німецької системи моніторингу є те, що показники і групові порівняння, розраховані в BAKIS, не доводяться до керівництва банків, з котрим обговорюються лише тенденції й пропорції, що склалися в банківській системі в цілому та її окремих сегментах.

Банком Нідерландів розробляється і апробується дистанційна система нагляду, яка базується на розрахунку фінансових показників та групових порівняннях. Вона включає 53 фінансових показника, поєднаних в три головних модулі. У першому модулі фінансові показники банку порівнюються з тими ж показниками, досягнутими банком в минулому звітному періоді. Модулі два та три орієнтовані на здійснення групових порівнянь різних типів комерційних банків. Кожен модуль функціонує незалежно один від одного [1, с. 220-221].

Варто зазначити, що протягом останніх років системи дистанційного моніторингу з простого розрахунку окремих показників для цілей інспекційних перевірок перетворилися в інструмент оцінки поточних ризиків банківської діяльності. Вони оброблюють велику кількість

показників (зовнішні рейтинги, динаміку цін, процентні ставки, валовий внутрішній продукт та ін.) в різних статистичних форматах і достатньо ефективно використовуються в якості інструмента банківського нагляду. Проте, одного розрахунку фінансових показників і групових порівнянь явно недостатньо для визначення комплексної природи ризиків, особливо у великих універсальних та спеціалізованих банках. Тому виникли так звані комплексні системи оцінки ризиків банківської діяльності, які будуються на основі цілого комплексу процедур, починаючи від первинного ознайомлення з певною ситуацією у банку і закінчуючи визначенням ефективних заходів впливу на банківську установу з ціллю обмеження ризиків та мінімізації наслідків їх настання.

В системі комплексного аналізу ризиків голландських банків RAST виділяють 10 видів ризиків і три категорії контролю. Серед банківських ризиків аналізуються законодавчий, кредитний, ринковий, операційний, інформаційний, процентний ризики, а також стратегічний ризик, ризики обмінних операцій, втрати ліквідності та репутації банку.

Ризики, які приймає на себе кредитна установа, а також категорії контролю за ними оцінюються за 4-бальною шкалою – від 1 (низький ризик, високий рівень контролю) до 4 (високий ризик, низький рівень контролю).

Банк Англії запровадив у 1997 р. комплексну систему оцінки ризиків комерційних банків RATE. Дане поняття включає в себе взаємопов'язані та взаємообумовлені фази здійснення процесу банківського нагляду: оцінку ризику, інструменти нагляду, оцінку ефективності застосування інструментів нагляду. Всі фази обов'язково присутні в рамках одного "наглядового періоду", який в залежності від ризиків і можливості управління ними зі сторони банку триває від 6 місяців до 3 років.

Оцінка ризику банківського інституту у комплексній системі RATE здійснюється на основі 9 оцінних факторів (критеріїв). Ці показники відображають, по-перше, категорії ризику банківського бізнесу; по-друге, адекватність та ефективність контролю за ризиками.

Категорія ризику банківського бізнесу включає 6 оцінних факторів: капітал, активи, ринковий ризик, дохідність, зобов'язання, бізнес; аналіз яких здійснюється на основі вивчення звітів банків, тенденцій зміни ключових фінансових коефіцієнтів, стратегічних планів та іншої інформації, доступної Банку Англії.

Категорії контролю за ризиками включають три основних фактори – внутрішній контроль, організація та менеджмент.

Варто зауважити, що даючи попередню оцінку всім 9 факторам, спеціаліст Банку Англії одночасно визначає відсутність деякої інформації про діяльність даної банківської установи та при необхідності може вимагати зустрічі з керівниками різних рівнів безпосередньо у комерційному банку. В ході таких зустрічей основна увага приділяється оцінці факторів управління ризиками, оскільки вони у певній мірі є якісними, ніж кількісними факторами, а їх оцінка базується на особистісному судженні та професійному висновку спеціаліста. Обговорення ключових питань з керівниками різних структурних підрозділів дозволяє визначити стратегію банку в тій чи іншій сфері діяльності, контроль за її впровадженням, ступінь схильності до ризиків та вплив на дохідність банку.

На основі попередньої оцінки і даних, отриманих при зустрічі з керівниками кредитної установи, здійснюється підсумкова оцінка. Вона базується на основі комп'ютерних розрахунків і складається з двох частин:

- огляд фінансової позиції, висновки про фінансову стійкість банку і адекватність наглядових дій та інструментів, які застосовуються банком;

- числовий рейтинг за кожним фактором і зведений рейтинг, розрахований на основі середньої арифметичної з урахуванням висновків спеціаліста Банку Англії.

Числова рейтингова система RATE є виключно внутрішнім інструментом Банку Англії для оцінки діяльності банківських установ і використовується вона для порівняння комерційних банків за рівнем ризиків, оцінки ступеня контролю наглядового органу, а також для визначення набору інструментів нагляду.

Враховуючи зведений рейтинг банку складається матриця ризиків, яка характеризує співвідношення рівня ризиків банківського інституту та методів контролю за ними (рис. 1).

↑	Високий	В Необхідні деякі корегувальні дії до моменту зниження рівня ризику	С Необхідні негайні корегуючі заходи для покращення діяльності банку
	Ризики	А Необхідні мінімальні корегувальні дії	Д Необхідна програма покращення контролю за ризиками
	Низький	Контроль за ризиками	
		Високий	Низький
		→	

Рис. 1. Матриця ризиків

Отже, квадрат А характеризується наявністю низького рівня ризиків і високого рівня контролю за ними зі сторони банку. Такий підхід контролюється наглядовими органами у звичайному режимі, а "період нагляду" при відсутності прогностичних змін в організації банківського бізнесу (надання нових послуг, розширення діяльності на окремих, мало вивчених секторах ринку) складає 18-24 місяці.

Квадрат В характеризує банк з високим рівнем контролю за ризиками, однак банк в силу певних обставин має високу схильність до різних видів ризиків. Зі сторони наглядових органів необхідний середній рівень уваги, щоб відслідковувати поточну якість менеджменту та отримувати підтвердження того, що навіть високі ризики адекватно оцінюються і гарно контролюються зі сторони вищого керівництва банку. "Період нагляду" складає 12-18 місяців.

Квадрат С відповідає банку з високим рівнем ризиків та низьким рівнем контролю за ними. Така кредитна установа повинна провести негайні корегувальні дії для покращення ситуації. Зі сторони

наглядових органів необхідна постійна та серйозна увага, програма нагляду повинна чітко і добре розроблятися, а основна увага повинна звертатись на підвищення якості менеджменту та здатності керівництва в найкоротші строки і з максимальною ефективністю вирішити проблеми, що стоять перед банком. "Період нагляду" для таких банків є самим коротким – від 6 місяців до 1 року.

Квадрат D характеризує банк із низьким рівнем ризиків, але разом з тим і з низьким рівнем контролю за ними. В такій ситуації також потрібні негайні корегувальні дії, котрі дозволяють забезпечити ефективний та якісний контроль за ризиками, які банк приймає на себе. Програма наглядових органів спрямовується на підвищення якості менеджменту, внутрішнього контролю, а "період нагляду" складає, в залежності від конкретної ситуації у банку, біля 1 року [4, с. 235-240].

Таким чином, здійснена оцінка ризику за допомогою комплексної системи RATE визначає роботу працівників служби банківського нагляду на наступних етапах здійснення моніторингу роботи банку.

Слід відмітити, що в останні 10-12 років особливо активно почали використовуватись у банківській практиці розвинутих країн статистичні прогнозні моделі або системи раннього реагування, які є самими молодими інструментами банківського нагляду.

Зазначимо, що головна їх відмінність від систем, які ми розглядали вище, полягає в можливості прогнозування діяльності комерційних банків на заданому проміжку часу, а також у визначенні потенційних проблем та ризиків, які можуть ще виникнути та вплинути на фінансову стійкість банківської установи. При побудові таких прогнозних моделей якісні параметри та суб'єктивні оцінки експертів не враховуються.

Всі статистичні прогнозні моделі умовно можна розділити на три групи:

– моделі, які прогнозують рейтинг та оцінюють ймовірність зміни рейтингових значень (системи раннього реагування наглядових органів США – SEER та SCOR);

– моделі, які прогнозують банкрутство фінансових інститутів (італійська система раннього реагування і американські прогнозні моделі SEER Risk Rank та Bank Calculator);

– моделі, які прогнозують збитки (французька система SAABA).

Використання такого роду систем пов'язано з певними труднощами і перед усім з необхідністю періодичного тестування систем раннього реагування. Окрім цього, зазначені прогнозні моделі будуються на основі певного систематизованого досвіду банківських банкрутств за визначений інтервал часу, що для окремих європейських країн, особливо Східної Європи, не цілком прийнятно з причини незначного досвіду статистичних спостережень чи його відсутності взагалі.

Проте не дивлячись на такі труднощі, розвиток систем раннього реагування зростає високими темпами.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, з огляду на вищерозглянуті моменти, можемо сказати, що системи рейтингової оцінки ризиків і раннього реагування розвинутих країн мають суттєві відмінності, обумовлені як історичними та структурними особливостями розвитку банківських систем цих країн, так і особливостями здійснюваної різними державами економічної політики. Разом з тим, останні розробки органів банківського регулювання та нагляду, які отримали розповсюдження у 90-х рр. ХХ ст., орієнтовані головним чином на кредитні та ринкові ризики, якість менеджменту, а також на необхідність виявлення проблем у комерційних банках на ранній стадії.

Список використаної літератури:

1. *Кабушкин С.Н.* Управление банковским кредитным риском: Учебное пособие. – М.: Новое знание, 2004. – 336 с.
2. *Тимофеева З.А.* Система надзора за деятельностью коммерческих банков // Деньги и кредит. – 2002. – № 4. – С. 53-58.
3. *Вяткин В.Н.* Управление риском в рыночной экономике. – М.: Экономика, 2002. – 195 с.
4. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент): Учебник / Под. ред. О.И. Лаврушина. – М.: Юристъ, 2002. – 688 с.

ЛИСЕНОК Олексій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту банківської діяльності Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Наукові інтереси:

- аналіз банківської діяльності;
- управління банківськими ризиками